

УДК 371.47.022

ОЛЕНА САРАЄВА

Херсонський державний університет

ПОГЛЯДИ А. МАКАРЕНКА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ В СВІТЛІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ

У статті на основі аналізу першоджерел проаналізовано підходи А. Макаренка до формування дитячого колективу, визначено його новаторський внесок до поставленої проблеми.

***Ключові слова:** дитячий колектив, свідомо дисципліна, педагогічна спадщина А. Макаренка.*

Постановка проблеми. Сучасна освітня система, що знаходиться в стані реформації, потребує подальших змін з урахуванням досвіду вітчизняних педагогів-класиків. Такою статтю для України виступає Антон Семенович Макаренко – видатний педагог, письменник, розробник теорії дитячого колективу.

Аналіз актуальних досліджень. Педагогічна діяльність та спадщина А. Макаренка в радянську добу почала привертати увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Порушувались окремі питання вивчення новаторського внеску А. Макаренка у сімейне виховання, в розробку та впровадження методів виховання, у дослідження проблеми педагогічної майстерності вихователя, формування виховного колективу, функціонування учнівського самоврядування та ін.

І сьогодні педагогічний доробок А. Макаренка виступає предметом наукових розвідок М. Библюка (Польща), М. Богуславського (Росія), Л. Гриценко (Росія), Н. Дічек (Україна), І. Зязюна (Україна), О. Левіна (Польща), М.Окси (Україна), В. Федяєвої (Україна), Г. Хілліга (Німеччина) та ін., викликає активне обговорення на засіданнях міжнародної макаренківської асоціації, яка об'єднала педагогів пострадянських країн, Італії, Китаю, Німеччини, Польщі, США, Франції. Свідченням постійного інтересу до цієї постаті – як наголошує Н. Дічек – є поява окремого наукового напрямку в світовій педагогіці – міжнародного макаренкознавства, що історично формувався, починаючи з 20-х років і впродовж ХХ ст.

З погляду сучасних підходів нового звучання набувають теоретичні і практичні розробки Антоном Семеновичем питань дитячого колективу. Вважаємо їх актуальними, науково обґрунтованими і недостатньо вивченими з позицій сьогодення. Тому **метою** нашої публікації є здійснення історико-педагогічного аналізу праць А.Макаренка, присвячених теорії та практиці дитячого колективу у контексті розгляду сучасних питань виховання й освіти дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу. Практична діяльність Антона Семеновича припала на складний для України час: І світова війна, громадянська війна, зміна режимів влади. У країні панували голод, розруха, переважали сирітство, безпритульність. Крім того, 20-30-ті рр. ХХ ст. – важливий період і в історії розвитку педагогічної думки та науки. Як стверджує О.Сухомлинська – «характерною особливістю цього етапу були: створення власної, оригінальної системи освіти, в основі якої лежали професіоналізація та соціальний захист дитинства; розбудова національного змісту навчання і виховання» [8, с.59].

У педагогічній науці цього періоду встановився рефлексологічний напрям, що виступив основою для розвитку педології – науки, яка «мала своїм змістом анатомію, фізіологію, біологію, психологію та соціологію дитини» [7, с.128]. Провідними вченими-педологами в Україні були О. Залужний, В. Протопопов, І. Соколянський, які генерували новаторські погляди на виховання дитини. Актуальними темами їх наукових досліджень були питання формування особистості дитини, дитячого колективу, дисципліни, дитячого руху та ін.

О. Залужний та А. Макаренко були першими, хто акцентував увагу на розвитку дитячого колективу як об'єкті виховного процесу. Саме О. Залужний, – переконана О. Сухомлинська, – висунув тезу «через колектив, силами колективу й для колективу», яка стала основою у вченні А. Макаренка про дитячий колектив [7, с. 140].

Антон Семенович зробив внесок в різні наукові галузі, хоча і увійшов в історію педагогічної науки як дослідник колективу. Аналізуючи вживані у той час визначення поняття «колектив», він заперечує думку О. Залужного, погоджуючись з Е. Аркіним та Г. Фортунатовим. Але не можна не побачити спільних підходів до вирішення питань дитячого колективу в ідеях О. Залужного та А. Макаренка. Обидва дослідника визначають колектив як групу, але ознаки об'єднання називають різні. Як відзначає вітчизняний історик педагогіки Є. Мединський, А. Макаренко відійшов від біологізації поняття «колектив», наситив його соціальним змістом [6]. Антон Семенович активно і переконливо критикував, засуджував представників рефлексологічного напрямку і відносив себе до «прибічників активної більшовицької педагогіки, педагогіки, що створює особистість, створює тип нової людини» [4, с.363].

А. Макаренко у своїх працях «Методика організації виховного процесу», «Проблеми шкільного радянського виховання», «Досвід методики роботи дитячої трудової колонії», «Мета виховання» та ін. теоретично обґрунтував та реалізував в практиці роботи трудової колонії для малолітніх правопорушників і безпритульних (з 1921 р. ім. М.Горького) та дитячий трудовій комуні ім. Ф. Дзержинського методику виховної роботи з дитячим колективом.

Саме йому належить визначення колективу, яке стало основоположним у наступні десятиліття. Антон Семенович обґрунтував колектив як «вільну групу трудящих, об'єднаних єдиною дією, організовану, оснащену органами самоврядування, дисципліни і відповідальності. Колектив – це соціальний організм у здоровому людському суспільстві» [5, с.13].

Однією з основних категорій педагогіки колективу А. Макаренка є і «виховний колектив», що передбачає єдність педагогічного і дитячого колективів, яка ґрунтується на взаємодії вихователів та вихованців, включає їх обов'язкову участь в житті колективу. Саме в таких колективах створені належні умови для реалізації інтересів та прагнень усіх, закладене гуманістичне підґрунтя для розвитку можливостей кожної особистості.

Антон Семенович у своїх працях презентував розвиток особистості дитини як змістовну характеристику процесу виховання, висловлюючи думку, що особистість дитини формується через її власну діяльність в колективі.

Тому педагог розглядає колектив через розв'язання конкретних навчально-виховних завдань: взаємодія колективу і особистості, індивідуальні особливості колективу, спадкоємність поколінь у колективі, тон і стиль роботи в колективі, естетика колективу, організація роботи колективу й т. ін.

У його педагогічних творах колектив представлений у різних аспектах: колектив єдиний, колектив класу, колектив первинний, колектив педагогів, колектив контактний, колектив збірний, колектив сімейний, колектив шкільний.

Підкреслюючи усю багатоманітність дитячого колективу, виділяємо основоположні ідеї теорії дитячого колективу А. Макаренка:

- мета виховання – формування колективу;
- гуманістичний підхід полягає в довірі дитині, повазі до неї;
- дитячий колектив повинен бути об'єктом різних педагогічно організованих впливів як школи, так і позашкільних закладів;
- принцип поєднання вимоги і поваги забезпечує піклування про розвиток особистості;
- включення дитячого колективу в систему широких соціальних зв'язків;
- традиції в дитячому колективі – могутній виховний засіб.

Актуальною в світлі сучасних підходів є ідея А. Макаренка про стадії розвитку дитячого колективу, що відображають динаміку його розвитку. Адаже на шляху до створення колективу кожна група проходить шлях якісних перетворень. Антон Семенович виділяє стадії розвитку колективу, пов'язуючи їх з вимогами, що висуваються до кожної особистості зокрема та всього колективу в цілому. Він виходить з таких двох положень: висунення вимог і ініціатива в постановці цілей, завдань, перспектив діяльності; ставлення колективу до поставлених педагогічних вимог.

На першій стадії до дитячого колективу вихователь висуває конкретну, жорстку вимогу в формі, що не приспускає заперечень. «Я не уявляю собі, що можна було б дисциплінувати розбаваний, знервований колектив без такого холодного тону, вимоги окремого організатора» [3, с.152].

На другій стадії вихователь вже має односторонній з числа активістів, які свідомо прагнуть підтримати дисципліну, і його вимога підкріплюється їх вимогами. Саме тоді навколо вихователя, на думку А. Макаренка, утворюється ядро дитячого колективу.

На третій стадії розвитку колективу вихованці усвідомлюють важливість дисципліни і вимоги йдуть від самих вихованців. «Це – той результат, який винагороджує вас за нервову працю в першому періоді» [3, с.152].

На четвертій стадії розвитку дитячого колективу кожен учень розуміє вимоги, вимагає від себе і більш того цікавиться власною поведінкою.

Таким чином відбувається розвиток колективу разом з розвитком вимоги у такий спосіб: вимоги вихователя вимоги активу вимоги колективу вимоги до себе.

А. Макаренко основним шляхом розвитку дитячого колективу вважав «шлях від диктаторської вимоги організатора до вільної вимоги кожної особистості від себе на фоні вимог колективу» [3, с.152]

Стадії розвитку колективу є результатом педагогічних зусиль, свідомого використання законів формування колективу, які теоретично обґрунтував і перевіряв на практиці роботи А. Макаренко. До основних віднесемо:

- закон паралельної дії, що передбачає вплив вихователя і на весь колектив у цілому, і на групу дітей, і на кожного учня безпосередньо;

- закон руху колективу, за системою перспективних ліній і подолання труднощів, який полягає в постановці нових перспектив і організації діяльності з їх досягнення, використовуючи вже існуючі;

- спадкоємність поколінь і збереження і розвиток традицій реалізувались в об'єднанні дітей різного віку в дитячих закладах, включали дружбу молодших зі старшими.

Педагог прийшов до важливого висновку: виховний потенціал має лише та традиція, що виступає природним результатом діяльності колективу. А вихователь повинен побачити

її дійсні перспективи і створити умови, що сприятимуть виробленню педагогічно ефективних традицій. Так, в комуні склалась ціла низка традицій: черговий командир під час перевірки сприймався як начальник; рапорт чергового командира не перевірявся; черговий санітарного комітету обирався з числа педантичних, схильних до порядку піонерок; відкриття загальних зборів проводив черговий командир, незалежно від того, хто присутній. Крім того, в колонії і комуні існували традиції, сформовані на основі переосмислення народних традицій, а саме: свято першого снопа, ігри, театралізовані вистави й т.ін.

Ці традиції сприяли згуртуванню дітей, виробляли довіру один до одного, впорядковували й більш ефективно організовували буденне життя дитячого колективу.

В аспекті окресленої проблеми А.Макаренко значну увагу приділяв формуванню свідомої дисципліни. Цьому питанню присвячені лекція «Дисципліна, режим, покарання і заохочення», доповідь у Наркомпросі «Режим і дисципліна», тези виступу «Поняття дисципліни в загальній системі виховання» та ін.

Теоретичні погляди й практичні підходи Антона Семеновича до розв'язання поставленої проблеми ґрунтуються на сприйнятті дисципліни як результату виховного впливу, «продукту усієї сукупності виховного впливу, включаючи сюди і освітній процес, і процес політичної освіти, і процес організації характеру, і процес зіткнення конфліктів, і розв'язання конфліктів у колективі, в процесі дружби і довіри, і всього рішуче виховного процесу...» [3, с.135]. Така позиція має новаторський характер, оскільки істотно відрізняється від тих, що склались у попередні періоди розвитку системи освіти й панували в цей час за кордоном.

Так, в Україні до 20–30-х рр. ХХ ст. панували підходи протилежні, тим що висунув А.Макаренко. Дисципліна була зовнішнім явищем і формою пригноблення особистості, сприймалась як «кодекс обов'язкових положень, необхідних для зручності, для порядку, для якого-небудь благополуччя, суто зовнішнього благополуччя ...» [3, с.134]. Антон Семенович виховувався і починав свою педагогічну діяльність в дорадянську добу, тому відчув на собі такий підхід, коли дисципліна була жорсткою, пригнічувала всі індивідуальні прояви і прагнення особистості, виступала засобом виховання.

За кордоном у цей час, як стверджує сучасник А.Макаренка професор С. Лозинський, наявні різні наукові підходи. Перший визначається провідною роллю при створенні дисципліни авторитету дорослих і передбачає повне підкорення вихователю, а інший спирається на перевагу думки самих дітей і включає підпорядкування дитячому самоврядуванню, регулювання поведінки дітей умовами, необхідними для успішного здійснення різних видів діяльності [1].

Концептуальним у педагогіці дитячого колективу радянського періоду є положення А. Макаренка про свідому дисципліну як «явище моральне і політичне ..., що повинно супроводжуватись усвідомленням, тобто повним розумінням того, що таке дисципліна» [3, с.135]. Такий підхід, що наголошує саме на свідомій дисципліні і є новаторським в педагогічній теорії і практиці. А сьогодні положення про свідому дисципліну сприймається в науці як складова радянської педагогіки колективу і здобуток радянської доби.

А. Макаренко розглядає дисципліну як морально-політичну категорію близьку за змістом з етичним поняттям «відповідальність». До основних методів формування свідомої дисципліни педагог відносить такі: вимога, метод довіри і поваги до вихованців, громадська думка колективу, вправи, теорія моралі, покарання та заохочення.

Так, визначаючи покарання як доцільний і необхідний метод дисциплінування, Антон Семенович не застосовував фізичних покарань, в очолюваних ним закладах. Дотримання дисципліни забезпечувалось застосуванням заохочення (у вигляді можливості брати участь у самоврядуванні, отримуючи певні посади) і покарання (у межах позбавлення певних привілеїв) в залежності від конкретної ситуації.

Свідомо дисципліна, встановлена в дитячому колективі, забезпечує досягнення цілей колективу, спрямована на захист і удосконалення кожної дитини, прикрашає колектив, проявляється лише в однаковому бажанні вихованців виконувати приємні і неприємні речі. Практика роботи переконала А. Макаренка, що дисципліна та інтереси колективу вище інтересів окремої особистості. Антон Семенович неодноразово стверджував, що «надання переваги інтересам колективу повинно бути доведено до кінця, навіть до нещадного кінця – і в цьому випадку буде дійсне виховання колективу й окремої особистості» [3, с. 147].

Потребує уваги ідея цінності особистості для колективу, що була закладена А. Макаренком в одній з найголовніших ознак дитячого колективу – положенні захищеності особистості. Вона розкривається через принципи позитивного впливу особистості на колектив, що співзвучні гуманістичним ідеям кінця XIX ст. Антон Семенович обстоював ідею взаємочинності особистості і колективу як найважливішу умову щастя людини, яка не може жити без усвідомлення своєї єдності з країною, суспільством, партією.

До сьогодні немає однастайності у сприйнятті педагогічних ідей А. Макаренка. Зарубіжні і вітчизняні макаренкознавці, вивчаючи систему колективного виховання, розроблену Антоном Семеновичем, відзначають глибину його внеску, проте більшість вважає її ефективною лише за умов радянського або тоталітарного суспільства. Сучасні дослідники «жорстокий характер» у її висвітленні пояснюють необ'єктивністю і заідеологізованістю трактувань радянських учених.

А втім, макаренкознавці впевнені, що більшість помилково сприймають й тлумачать погляди видатного педагога. Так, у діяльності А. Макаренка дитина-людина визначалась не як гвинтик великої машини, а як індивідуальність. Його педагогічна система пронизана ідеєю піклування про особистість дитини, що полягала в можливості розвитку, а не придушенні внутрішніх проявів дитини, піклуванні колективу про правильність формування особистості дитини і, у відповідь піклування дитини про свій колектив.

Список використаних джерел

1. Лозинський С. Що таке дисципліна / С. Лозинський // Шлях освіти. – 1929. – №10. – С. 22–35.
2. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу / А.С. Макаренко // Сочинення: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С. 9–100.
3. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания / А.С. Макаренко // Сочинення: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С. 133–163.
4. Макаренко А.С. Художественная литература о воспитании детей / А.С. Макаренко // Сочинення: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С. 358–387.
5. Макаренко А.С. О личности и обществе / А.С. Макаренко // Сочинення: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 7. – С. 11–16.
6. Медынский Е.Н. Антон Семенович Макаренко. Жизнь и педагогическое творчество / Е.Н. Медынский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1949. – С. 79–85.
7. Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933: навч. посіб. / упоряд.: О.В. Сухомлинська [та ін.]. – К.: Заповіт, 1996. – 306 с.
8. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О.В. Сухомлинська. – К.: «А.П.Н.», 2003. – С. 47–66.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2013.

Сараева Е.

Херсонский государственный университет, Украина

ВЗГЛЯДЫ А. МАКАРЕНКО НА ФОРМИРОВАНИЕ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ

В статье на основе анализа первоисточников проанализированы подходы А. Макаренко к формированию детского коллектива, определен его новаторский вклад в поставленную проблему.

Ключевые слова: детский коллектив, сознательная дисциплина, педагогическое наследие А. Макаренко.

Saraeva O.

Kherson state university, Ukraine

MAKARENKO'S PERSPECTIVE ON THE CHILDREN'S GROUPS FORMATION IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY ASPECTS

The article is based on original sources and includes an analysis of Makarenko's approach considering the formation of children's groups and it states his innovative contribution to the given issue.

Keywords: children's group, voluntary discipline, pedagogic heritage of A. Makarenko.